

Pevné látky

Zabývá se jimi zejména materiálová fyzika

Základní makroskopické vlastnosti:

- Při nepůsobení sil zachovávají svůj tvar (na rozdíl od kapalin)
- Zachovávají svůj objem (na rozdíl od plynů)

Vzájemně se liší svými **mechanickými** (pružnost, tažnost, křehkost), **tepelnými** (tepelná vodivost), elektromagnetickými, optickými aj. vlastnostmi

Krystalické a amorfní látky

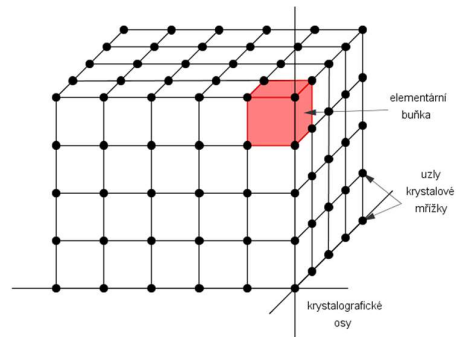
- Krystalické látky- pravidelné uspořádání částic- tzv. dalekodosahové uspořádání
  - Monokrystaly- částice uspořádány do vzoru, který se periodicky opakuje (fraktál), často až na makroskopické měřítko- krystalizují z jednoho základu (např. NaCl, diamant, křemíkové monokrystaly)
    - Anizotropické- některé fyzikální vlastnosti jsou závislé na orientaci krystalu (např. štěpení dle rovin krystalu)
  - Polykrystaly- skládají se z mnoha drobných krystalických zrn, která k sobě přiléhají náhodně (většina látek a všechny kovy)
    - Izotropické (většinou)- fyzikální vlastnosti jsou ve všech směrech stejné (např. rovnoměrné roztahování kovů)
- Amorfní látky- periodické uspořádání nepřesahuje 10^{-8}m , poté je narušeno- tzv. krátkodosahové uspořádání (např. sklo, plasty, resiny, vosk)
  - Izotropické
  - Polymer- zvláštní případ- makromolekuly (většinou organika) s opakujícím se tzv. základní monomerní jednotkou- makromolekuly se stáčí, proplétají apod. (např. kaučuk, bavlna, termoplasty)

Ideální krystalická mřížka

- Základním útvarem je rovnoběžnostěn (např. krychle), jejímž zvětšením/posunem ve třech osách získáme nekonečnou geometrickou mřížku
- Primitivní buňka- krychle o nejmenším objemu, kde je však každý vrchol osazen částicí (v prostém kubickém krystalu jsou všechny částice vrcholy krychle, v ostatních konfiguracích jsou částice rozmístěny i uvnitř a „na stěnách“ pomyslné krychle)
- Celý krystal je pak tvořen pouze „multiplikací“ primitivní buňky (tzv. ideální krystal)
- Ideální krystal nemá poruchy a částice se nepohybují

Některé částice buňka vždy sdílí s buňkami sousedními (na vybudování další prosté krystalické buňky proto stačí pouze 1 částice)

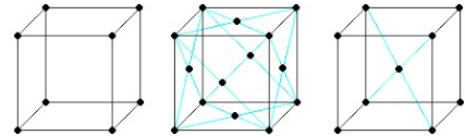
Mřížková konstanta/parametr (a)- délka hrany primitivní buňky

Příklady

Typy kubické mřížky (soustavy):

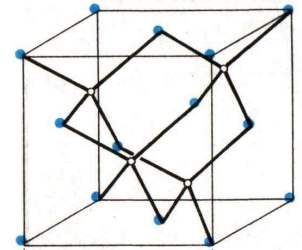
- Prostá- částice ve vrcholech- vzácná (např. Po_α)
- Plošně centrovaná- částice ve vrcholech a ve středech stěn (např. Al, Ni, Cu, Ag, Au, Pb)
- Prostorově centrovaná- částice ve vrcholech a uprostřed buňky (např. Li, Na, K, Cr, W)

Existuje dohromady 7 základních krystalických soustav

Ve složitějších krystalech nemají částice symetrické polohy (např. NaCl, Si, diamant, Ge, SiC)

Složitější primitivní buňky často souvisí s vyšší vazností

Poruchy krystalické mřížky

Reálné krystaly obsahují odchylky od pravidelnosti- tzv. poruchy:

- Vakance
  - Podstata: neobsazení uzlu krystalické mřížky
  - Příčina: nejčastěji tepelný pohyb částic či uvolnění v důsledku ozáření elektrony či neutrony
- Intersticiální poloha částic
  - Podstata: částice je mimo pravidelný uzel krystalické mřížky
  - Příčina: většinou se jedná o novou polohu částice, která způsobila vakanci
- Příměsi
  - Podstata: cizí částice uvnitř krystalu daného chemického složení
  - Typy:
    - Intersticiální poloha (např. absorpce uhlíku železem → ocel)
    - Nahrazení částice krystalické mřížky (např. borové atomy vpravované do krystalu křemíku → polovodiče)
- Čárové poruchy (dislokace)
  - Podstata: rovinné posuny v krystalu (šroubové nebo hranové) → chybějící/přebývající vrstva
  - Reálné krystaly mají 0,1% pevnosti ideálních krystalů- způsobeno dislokacemi (je potřeba rozrušit pouze vazby v blízkosti dislokačních čar, nikoliv v celém krystalu najednou)
  - Velice typické pro kovy (ohyb, tah)

Deformace pevného tělesa

Díky relativně silným vazbám mezi částicemi pevných látek je potřeba vynaložit sílu k jejich narušení a změně vzájemné polohy (tvaru) či vzdálenosti (objemu)

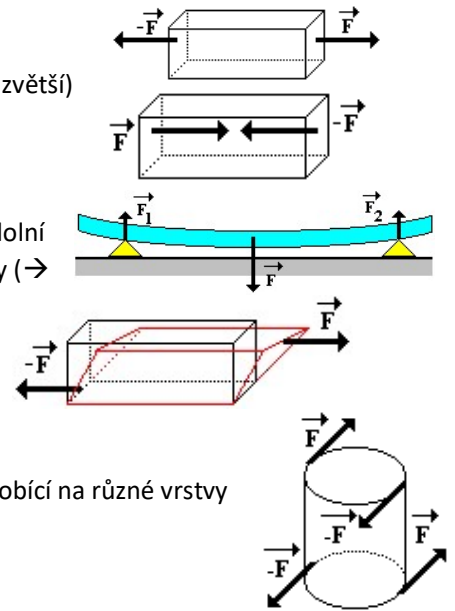
Dle účinku deformace- v praxi existují v poměru charakteristickém pro materiál:

- Elastická deformace- dočasná

- Plastická deformace- trvalá

Jednoduché deformace dle účinku síly:

- **Tah**- síly (stejně velké a opačné) směrem ven z tělesa (→ objem se zvětší)
- **Tlak**- síly směrem dovnitř tělesa (→ objem se zmenšuje)
- **Ohyb**
  - Síly kolmo k podélné ose, které jsou vyvažovány jen z části
  - Př. dolů prohýbaný prut- horní vrstvy se tlakem zkracují a dolní vrstvy se tahem prodlužují, střední vrstvy nejsou namáhány (→ příčné řezy ohýbaných materiálů mají tvar H, I či T)
- **Smyk**
  - Opačné síly, které však působí v různých rovinách
  - Jednotlivé vrstvy tělesa se posouvají, ale délka vrstev se nemění
- **Kroucení**- dvojice sil se stejnými momenty a opačným směrem působící na různé vrstvy tělesa (→ vrstvy se vzájemně pootáčejí)

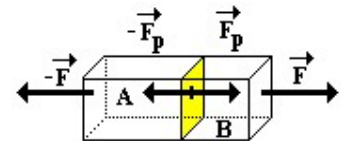
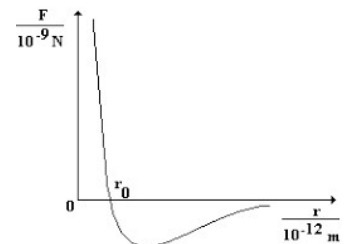
Praktické deformace se skládají z více jednoduchých

Deformace tahem a tlakem

Zvětšuje/zmenšuje vzdálenost mezi částicemi, což zvyšuje přitažlivé/odpudivé síly mezi částicemi (tzv. síly pružnosti/elastic force)

Síly pružnosti následují 3. Newtonův zákon a zabraňují nekonečné natahování:

- Na libovolnou částici pružně deformovaného tělesa působí z obou stran síly pružnosti vyvolané zvyšující se vzdáleností mezi částicemi
- V rovnovážném stavu se $F_p = F_{tah/tlak}$ (těleso se dále neprodužuje/nezkracuje)

Normálové napětí (stress)- „vnitřní napětí“ vzniklé v každém příčném řezu pružně deformovaného tělesa

$$\sigma = \frac{F_p}{A(S)} [Pa]$$

Mez pružnosti / elastic limit / yield strenght (σ_e)- experimentálně určená hodnota normálového napětí, pro které je deformace ještě elastická, tedy vratná (po jejím překročení se např. pružina již nevrátí do původního tvaru)

Mez pevnosti / breaking point (σ_p)- velikost normálového napětí je taková, že plastická deformace způsobí porušení soudržnosti (po jejím překročení dojde k přetrhnutí/prasknutí)

Součinitel bezpečnosti- v praxi se volí předepsané tzv. dovolené napětí- součinitel bezpečnosti je tedy podíl mezi mezí pevnosti a dovoleného napětí (např. dřevo: 10; kovy: 4-8)

Hookeův zákon

Zabývá se elastickými deformacemi tahem či tlakem a jejich vztahem k normálovému napětí, vzhledem k tomu, že počítat normálové napětí v tahu/tlaku se stává složitějším díky zmenšujícímu/zvětšujícímu se příčnému řezu

Relativní prodloužení/zkrácení (ε)- elastické prodloužení/zkrácení tahem či tlakem vztáhnuté k počáteční délce- bezrozměrné číslo (po vynásobení 100- procentuální prodloužení/zkrácení):

$$\varepsilon = \frac{\Delta l}{l_{initial}}$$

Hookeův zákon: experimentálně zjištěno, že se při elastické deformaci tahem/tlakem je normálové napětí přímo úměrné relativnímu prodloužení/zkrácení tělesa

$$\sigma_n = E * \varepsilon$$

Youngův modul pružnosti (E)- materiálová konstanta (viz tabulky)- jednotka pascal

Většina látek má modul pružnosti v tahu i v tlaku stejný

Platí pouze pro pružné látky- tj. do meze pružnosti (elastic limit)

Pro nepružné látky (např. beton, litina, žula, sklo, mramor, porcelán) Hookeův zákon prakticky neplatí (jejich mez pružnosti je téměř mezí pevnosti)

Teplotní roztažnost (dilatace)

Při zvýšení teploty se zvýší průměrná kinetická energie částic, a tedy i jejich průměrná vzdálenost ($\rightarrow$ objem tělesa se zvýší)¹

Délková teplotní roztažnost

Platná zejména pro trubky, tyče a dráty (nejvýznamněji roste pouze délka)

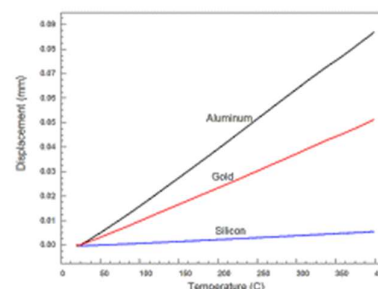
Experimentálně zjištěno, že prodloužení/zkrácení tyče je přímo úměrné počáteční délce tyče a přírůstku/„úbytku“ její teploty:

$$\Delta l = l_f - l_i$$

$$\Delta l = \alpha * l_i * \Delta T$$

Teplotní součinitel délkové roztažnosti (α)- materiálová „konstanta“ (mírně se mění při větších změnách teploty- jednotka reciprokový/reciproční kelvin (K^{-1})-

Např. kovy mají vysoký součinitel a sklo extrémně malý

¹ Toto platí pro téměř všechny materiály (neplatí pouze pro některé teplotní oblasti u určitých materiálů či pro speciální slitiny)

Objemová teplotní roztažnost

Platí pro tělesa, u kterých nelze zanedbat roztažnost v dalších dvou rozměrech

Experimentálně zjištěno, že změna objemu je přímo úměrná původnímu objemu a teplotnímu přírůstku:

$$\Delta V = V_i * \beta * \Delta T$$

Teplotní součinitel objemové roztažnosti (β)- materiálová „konstanta“ (mírně se mění s teplotou- konstantní při malých ΔT)

Pro pevná tělesa *izotropické* struktury (zvl. amorfni látky): $\beta \approx 3\alpha$

Dutá tělesa zvětšují svůj objem stejně jako plná tělesa

*Teplotní součinitele s teplotou zpravidla klesají s mocninou 3 (u 0K se blíží 0)

Teplotní roztažnost v praxi

- Kovové konstrukce
  - o Mosty jsou pokládány na pilíře, čímž se umožní pohyb při prodlužování/zkracování mostu
  - o Při napínání ocelových lan se nechává „rezerva na zimu“
  - o Parovody obsahují mnoho pružných kolen
- Technika
  - o Kotle se nikdy těsně nezazdírají, jelikož se mění jejich rozměry
  - o Písty motorů se musí ochlazovat, jinak by došlo k jejich zadření
- Železobeton- je stálý pouze díky stejné tepelné roztažnosti železa a betonu
- Věda
  - o Zubní plomby musí mít stejnou roztažnost jako zub
  - o Metry, odměrné válce, pipety či byrety jsou kalibrovány pro určitou teplotu
  - o Laboratorní sklo- tzv. křemenné- má minimální teplotní roztažnost a je tenkostěnné (→ rovnoměrně se prohřívá a nepraská)
  - o Bimetalové teploměry- obsahují spojené proužky dvou kovů s různými teplotními součiniteli- při změně teploty se stáčí (např. termostat žehličky, lednice)